

умов діяльності, принцип цілісності, принцип діяльнісного підходу, принцип особистісно-орієнтованого підходу до професійного становлення.

### Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности /К.А. Абульханова-Славская. — М. : Наука, 1980. — 334 с.
2. Белинская Е.П. Временные аспекты Я и идентичности /Е.П.Белинская//Идентичность. — М. : Изд-во психолого-социального института, 2003. — С. 6-20.
3. Богашов М.М. Специфика подготовки психологов к профессиональной деятельности в различных социально-производственных сферах /М.М. Богашов, М.И.Лукиянов//Психофизиологическая наука и образование. — М. : Наука, 1998. - №2. — С. 10-14.
4. Бодалев А.А. Общая психодиагностика /А.А.Бодалев, В.В.Столин. — СПб. : Речь, 2003. — С. 346-403.
5. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях /Е.А.Климов. — М. : Изд-во МГУ, 1995. — 223 с.
6. Кон И.С. В поисках себя /И.С.Кон. — М. : Педагогика, 1984. — 336 с.
7. Мехайлюк Л.М. Особливості становлення професійної самосвідомості студентів художніх факультетів в освітньому середовищі /Мехайлюк Л.М. // Актуальні проблеми психології. — Київ, 2006. — Т.7. — Вип. 9. — С. 45-49.
8. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. — М. : Политиздат, 1982. — 300 с.

### СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ ЕМПАТІЇ

УДК 159.9.367  
Гнезділов Д.Ю.

*Сучасні дослідження емпатії включають різноманітні, іноді протилежні підходи до розуміння та вивчення означеного феномену. Найбільш суттєвий вклад в розвиток теорії та практики означеного питання зроблений представниками гуманістичної психології.*

**Ключові слова:** емпатія, конгруентність, конгруентна емпатія, ідентифікація, канал емпатії, раціональний канал емпатії, емоційний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії.

*Современные исследования эмпатии включают разнообразные, иногда противоположные подходы в понимание и изучение отмеченного феномена. Наиболее существенный вклад в развитие теории и практики данного вопроса сделан представителями гуманистической психологии.*

**Ключевые слова:** эмпатия, конгруэнтность, конгруэнтная эмпатия, идентификация, канал эмпатии, рациональный канал эмпатии, эмоциональный канал эмпатии, интуитивный канал эмпатии.

*Modern researches of empatation are included by various, sometimes opposite approaches in understanding and study of the noted phenomenon. The most substantial contribution to development of theory and practice of this question is done the representatives of humanism psychology.*

**Keywords:** *empatation, congruent empatation, authentication, channel of empatation, rational channel of empatation, emotional channel of empatation, intuitional channel of empatation.*

На даний даний момент у зарубіжній та вітчизняній психології існує достатня кількість досліджень по проблемах емпатії, історії її розвитку [1; 2; 3 та ін.]. В дослідженнях пропонуються численні моделі, стадії, етапи та рівні емпатійного процесу, а багатозначність терміну «емпатія» примушує дослідників використовувати більш однозначні, за їхньою думкою, поняття, такі, як ідентифікація Я, «співпереживання», «конгруентність» тощо.

В більшості сучасних досліджень за поняттям «емпатія» стоїть різний зміст, іноді навіть протилежний його первинному смилу. Сам термин прийшов у наукову психологію напочатку ХХ ст. з філософії. Т. Ліпс в своїй концепції естетичного виховання описував процес розуміння витворів мистецтва, об'єктів природи, а пізніше — і людини [цит. за 7]. У концепціях емоційної емпатії (Т.П. Гаврілова [1], Л.П. Стрелкова [6], А. Р. Goldstein, G. Y. Michaels [7] та ін.) йдеться про різні види емпатії, які іноді інтерпретуються як рівні емпатії, а саме: 1) емоційна реакція у відповідь за типом зараження, примітивна емоційна ідентифікація; 2) співпереживання і співчуття як складніші форми співучасті в емоціях іншого, розділення їх. Дж. Мід визначав емпатію як здатність до прийняття ролі іншої людини [цит. за 7]. На наш погляд, найбільший внесок у розвиток теорії емпатії зроблений К. Роджерсом. Зокрема, це стосується виділення трьох суттєвих особливостей емпатійного процесу. Йдеться, по-перше, про збереження в емпатійному процесі власної позиції того, хто емпатує (назвемо його умовно суб'єктом емпатії), збереження психологічної дистанції між ним і тим, кого емпатують (назвемо його умовно об'єктом емпатії), або, іншими словами, відсутність в емпатії отождоження між переживаннями суб'єкта та об'єкта емпатії (що власне і відрізняє даний процес від фенотипично схожого процесу ідентифікації), по-друге, наявність в емпатії співпереживання (яким би за своїм знаком не було переживання об'єкта емпатії), а не просто емоційно-позитивного відношення (симпатії) суб'єкта емпатії до об'єкта; по-третє, динамічний (процес, дія), а не статичний (стан, здатність) характер феномена емпатії.

Разом з тим, концептуальна відмінність емпатії та ідентифікації підкреслювалися низкою авторів, зокрема, Дж. Воткінсом, Н. Раскіним та ін. Т. Меррі підкреслював, що особлива якість емпатії, яка робить її творчим способом буття в терапії, полягає в тому, що вона дозволяє нам увійти до особистісного емоційного світу іншої людини, начебто ми були цією іншою людиною (без втрати якості «начебто») [8].

За Ю. Б. Гіппенрейтер, для найбільш повного та глибокого розуміння емпатії, є необхідним введення нової дефініції, яка надає можливість більш однозначного розуміння емпатії в природному значенні, а саме «конгруентної емпатії» [2].

Основною метою нашого дослідження виступає виділення основних каналів здійснення емпатійного акту та його внутрішню структуру, оскільки ми розглядаємо емпатію як стійку комплексну особистісну властивість, яка виконує регулюючі, комунікативні та життєвозабезпечуючі функції. В структурі емпатії ми (услід за В.В.Бойко) виділяємо декілька каналів, а саме: 1)раціональний канал, який характеризує спрямованість уваги, сприйняття та мислення суб'єкта, що виражає емпатію, на сутність іншої людини – на її стани, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, який сприяє подальшому емоційному та інтуїтивному відображенню партнера. В раціональному компоненті емпатії відсутня логіка або мотивація інтересу до іншого, партнер привертає увагу власною буттєвістю; 2)емоційний канал емпатії, який фіксує здібність суб'єкта емпатії емоційно резонувати з оточуючими – співпереживати, брати співучасть тощо. Емоційна чуйність в даному випадку стає засобом «входження» в енергетичне поле партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, спрогнозувати поведінку та ефективно вплинути можливо лише у тому випадку, якщо у суб'єкта емпатії розвинений означений канал; 3)інтуїтивний канал емпатії свідчить про здібність суб'єкта бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись лише на досвід, який є у підсвідомості. На рівні інтуїції завершуються та узагальнюються різні відомості про партнерів.

За допомогою регресійних рівнянь нами моделювалася структура взаємин між параметрами емпатії у доліджуваних. Кожну модель було представлено у вигляді діаграми, де безпосередньо вимірюваним змінним відповідають прямокутники, а змінним, які безпосередньо в дослідженні не вимірювалися, відповідають кола. За допомогою інтегральних показників визначалося, наскільки теоретична модель, представлена на діаграмі, в цілому відповідає експериментальним даним. Таких показників було вибрано декілька.

Найбільш простою нам представляється дворівнева модель, де змінні другого рівня детермінуються змінними першого рівня (модеруючі чинники емпатичних проявів). Дана модель у вигляді діаграми представлена на рисунку 1. Показники узгодженості даної моделі були наступними:  $\chi^2=4,633$ ,  $df=3$ ,  $p=0,201$ ;  $CFI=0,968$ ;  $RMSEA=0,052$ ;  $RMR=0,055$ . Таким чином, представлену модель можна вважати відповідною аналізованим даним. Діаграма ілюструє пряму залежність всіх показників каналів емпатії від ідентифікації в емпатії та установках, що сприяють їй, і зворотну їх залежність від показника проникаючої здатності в емпатії. Відповідно, парадокс полягає в тому, що роль проникаючої здатності у даної вибірки негативна. Видно, це пов'язано з тим, що активніше впровадження у внутрішній світ іншої людини сприймається досліджуваними як порушення дистанції, що соціально регламентується, в спілкуванні, необхідній субординації із співбесідником, і тим самим певною мірою перешкоджають її емпатичному збагненню з їх боку.

Для того, щоб добитися для моделі більшої узгодженості необхідно здійснити її структурні перетворення. Одним з можливих шляхів вирішення даної проблеми є встановлення ієрархічних взаємин між параметрами в межах кожного з рівнів.

Так, на першому рівні – рівні модеруючих чинників можливе виділення двох підрівнів: базового параметра, що визначає значення інших параметрів.

Якщо ж допускається, що два модеруючих чинника детермінують третій і при цьому корелюють один з одним, то показники узгодженості даних моделей для будь-якого поєднання модеруючих чинників відповідатимуть приведеним в моделі 1.

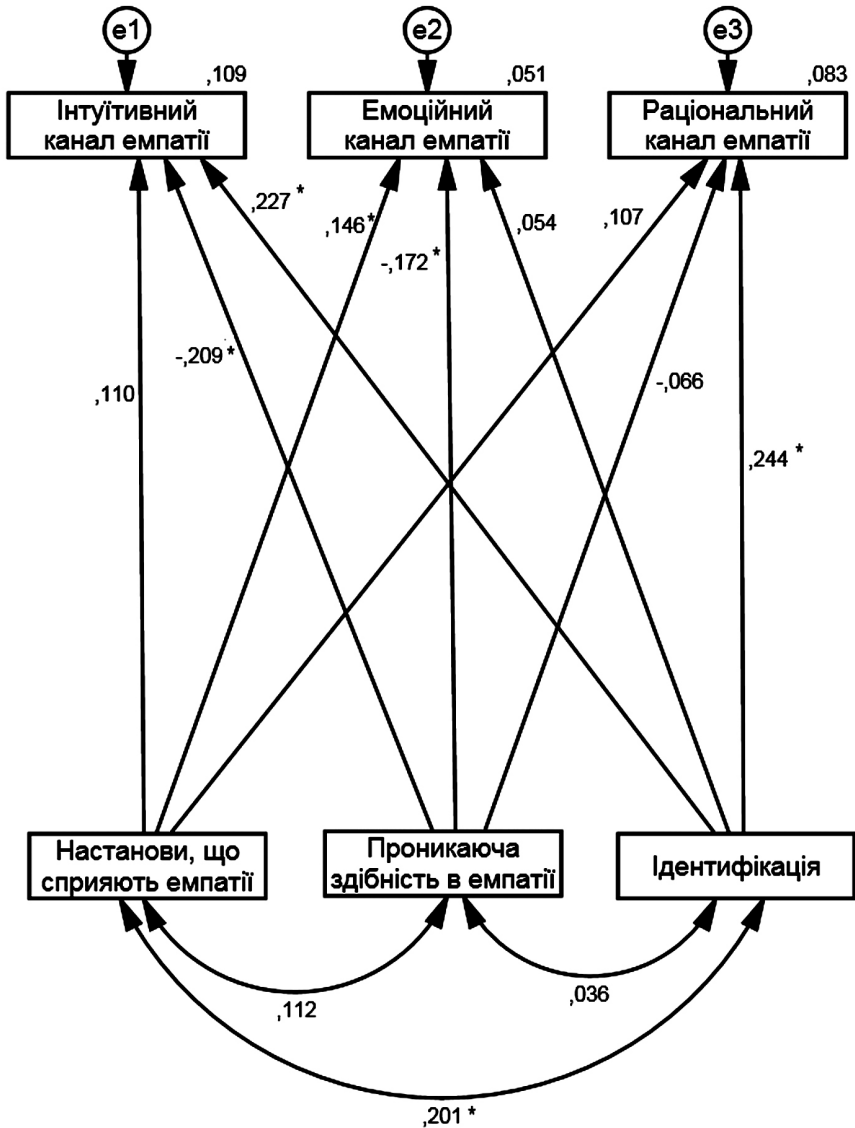


Рис. 1. Діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії параметрів без виділення підрівнів (модель 1).

Тим самим, поліпшення моделі не буде досягнуто.

У першому випадку порівняємо інтегральні показники при таких послідовних показниках на підрівнях: ідентифікація детермінує розвиток проникаючої здатності в емпатії і установках, сприяючих емпатії ( $\chi^2=6,931$ ,  $df=4$ ,  $p=0,140$ ; CFI=0,942; RMSEA=0,061; RMR=0,068), проникаюча здатність в емпатії детермінує розвиток ідентифікації і установок, сприяючих їй ( $\chi^2=12,615$ ,  $df=4$ ,  $p=0,013$ ; CFI=0,831; RMSEA=0,104; RMR=0,116), установки, сприяючі емпатії, детермінують розвиток проникаючої здатності в емпатії і ідентифікаціях ( $\chi^2=4,672$ ,  $df=4$ ,  $p=0,323$ ; CFI=0,987; RMSEA=0,029; RMR=0,055). Таким образом последняя модель является более согласованной, чем модель 1.

Відповідно, можна висунути гіпотезу, що роль установок, сприяючих емпатії, є визначальною в розвитку, як ідентифікації, так і проникаючої здатності. Проте, аналіз теоретичних концепцій показує, що саме ідентифікація виділяється як провідний механізм при засвоєнні цінностей і норм мікросоціального оточення.

Це дає нам підставу вважати, що базовим підрівнем рівня, що вивчається, виступає саме параметр ідентифікації в емпатії. Він визначає розвиток установок в емпатії, які, у свою чергу, формують проникаючу здатність. Описана регресійна модель (модель 2) має оптимальні для всіх можливих комбінацій показників даного рівня характеристики узгодженості ( $\chi^2=4,672$ ,  $df=4$ ,  $p=0,323$ ; CFI=0,987; RMSEA=0,029; RMR=0,055), по яких вона значно перевершує модель 1. На підставі цієї моделі, зображеної у вигляді діаграми на ризунку 2, представляється можливим виділити ієрархію модеруючих чинників.

На другому рівні – рівні каналів емпатії можливе виділення як двох, так і трьох підрівнів. Виходячи з положення В.В.Бойко, базовим каналом емпатії, що визначає розвиток двох інших, є раціональний канал.

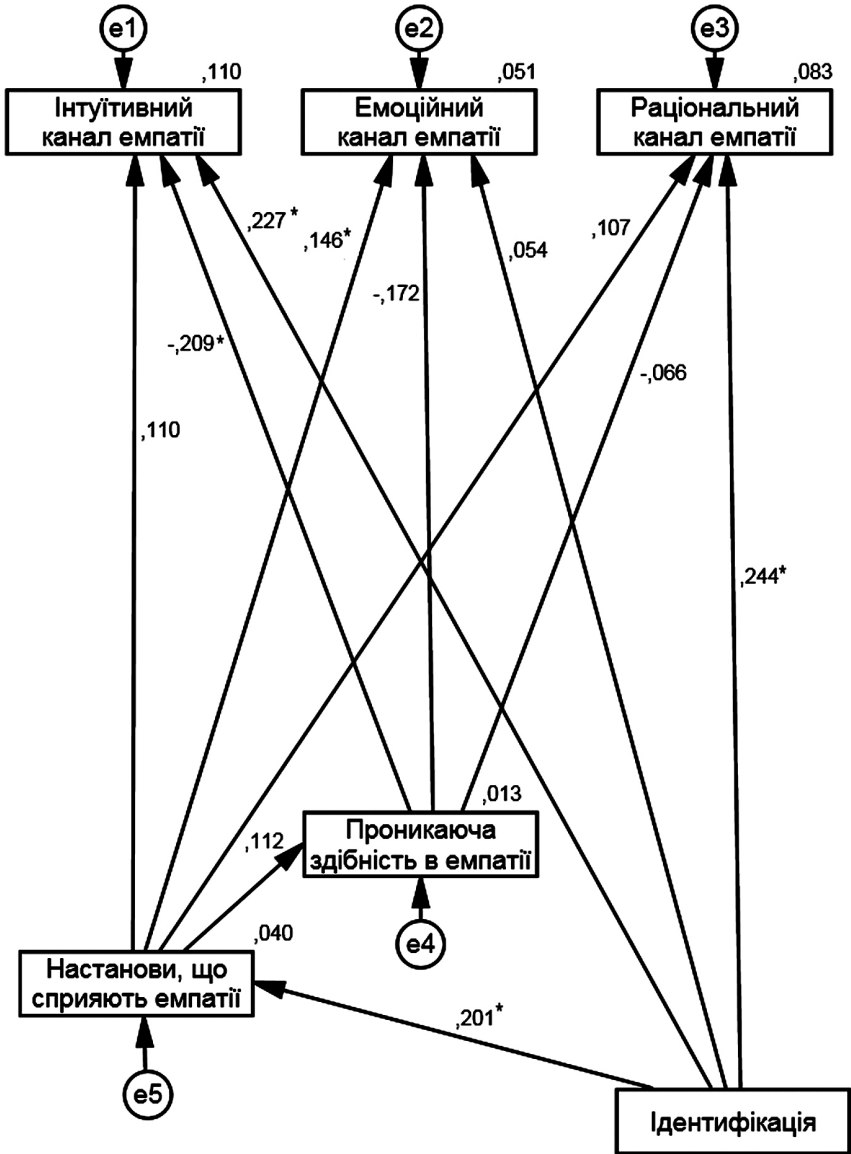


Рис. 2. Діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії з виділенням трьох підрівнів на рівні модеруючих чинників (модель 2).

Отже, можливі три типи взаємин між параметрами другого підрівня: раціональний канал детермінує як інтуїтивний, так і емоційний канали ( $\chi^2=3,929$ ,  $df=2$ ,  $p=0,140$ ; CFI=0,962; RMSEA=0,070; RMR=0,052), раціональний канал детермінує емоційний канал, який, у свою чергу, детермінує інтуїтивний ( $\chi^2=0,648$ ,  $df=2$ ,  $p=0,723$ ; CFI=1,000; RMSEA=0,000; RMR=0,019), раціональний канал детермінує інтуїтивний, який, у свою чергу, детермінує емоційний ( $\chi^2=0,398$ ,  $df=2$ ,  $p=0,820$ ; CFI=1,000; RMSEA=0,000; RMR=0,016).

Вибір останнього варіанту, як найбільш адекватного по відношенню до досліджуваної вибірки, натрапляє на істотне зауваження: моделі зі шляхами детермінації каналів «раціональний-інтуїтивний-емоційний» та «раціональний-емоційний-інтуїтивний» приблизно рівноцінні по критеріях згоди. Тобто, перевага однієї з них веде до відкидання іншої і, тим самим, може внести спотворення в розуміння внутрішньої структури емпатичної поведінки досліджуваних. Все це вимагає побудови моделі, заснованої на декілька інших принципах. Очевидно, що емоційний і інтуїтивний канали в ієрархії компонентів емпатії займають однаковий ступінь, а також, формуючись раціональним каналом, знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Модель, що враховує вищезгадані допущення і зображена у вигляді путьної діаграми, представлена на рисунку 3.

Відповідність представленої моделі емпіричним даним була якнайкращою в порівнянні з моделями 1 і 2 ( $\chi^2=0,039$ ,  $df=1$ ,  $p=0,844$ ; CFI=1,000; RMSEA=0,000; RMR=0,006), таким чином дану модель можна вважати підсумковою (модель 3).

На підставі моделі 3 можна пояснити той парадоксальний факт, що у досліджуваних підвищення значень проникаючої здатності супроводжувалося зниженням вираженості два інших каналів емпатії – емоційного та інтуїтивного. Тобто, проникаюча здатність предстає по суті «надбудовою» над модеруючими чинниками і не є остаточно інтегрованою в структуру емпатії. Цей параметр здатний зробити певний вплив на вторинні канали емпатії, але не на базовий – раціональний канал.

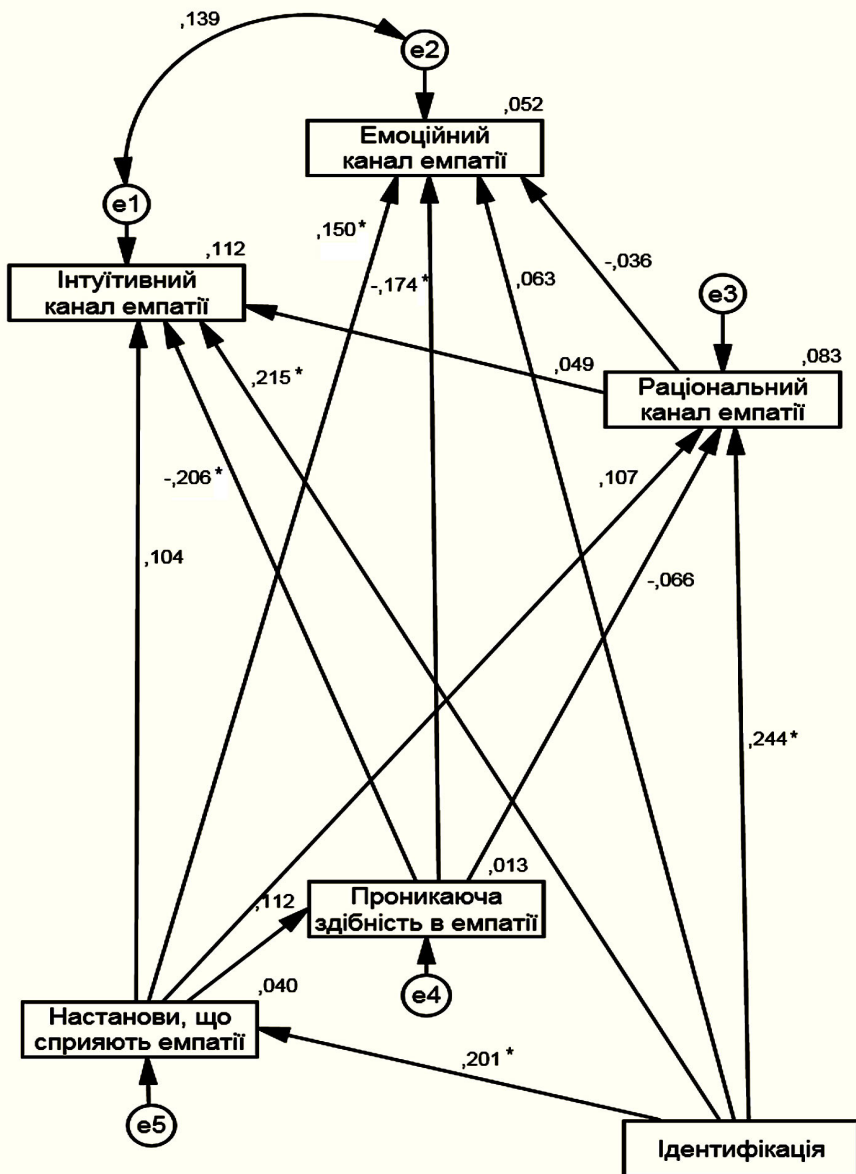


Рис.3. Підсумкова діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії з виділенням трьох підрівнів на кожному рівні (модель 3).

Примітка 1: Знаком \* відмічені статистично значущі коефіцієнти ( $p < 0,05$ ).



Таким чином, такою, що найбільш адекватно відображає внутрішню структуру емпатичної поведінки досліджуваних була модель 3. Ієрархія першого рівня – чинників, модеруючих емпатичні прояви, – складалася з трьох підрівнів: ідентифікація визначала розвиток установок, сприяючих емпатії, які, у свою чергу, сприяють формуванню проникаючої здатності. Ієрархія другого рівня – емпатичних проявів – складалася з двох підрівнів: раціональний канал емпатії формував розвиток двох взаємозалежних каналів емпатії: інтуїтивного і емоційного. Необхідно вказати, що коефіцієнти детермінації для залежних змінних як в моделі 3, так і в інших моделях були дуже низькими ( $R^2 = 0,013-0,112$ ).

Отже, розвиток увялений в психологічній науці про емпатію є неоднозначним та дискусійним, йде від розуміння її як реагування відчуттями на відчуття до афектно-когнітивного процесу розуміння внутрішнього світу іншого в цілому. Сучасний підхід до емпатії як складної інтегральної властивості особистості основний акцент робить на оновленні даної дефініції або диференціації її складових компонентів (у проблемному полі нашого дослідження – основних каналів емпатії).

#### Список використаних джерел

1. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т.П.Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-158.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю.Б.Гиппенрейтер, Т.Д.Карягина, Е.Н.Козлова// Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 61-68.
3. Е.П.Ильин. Психология индивидуальных различий / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.
4. Менегетти А. Психология жизни / А.Менегетти. – СПб.: Питер, 1992. – 567 с.
5. Орлов А.Б. Феномены эмпатии и конгруэнтности /А.Б.Орлов, М.А.-Хазанова //Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С. 68-73.
6. Стрелкова Л.П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников / Л.П.Стрелкова. – М.: Педагогика, 1987. – 342 с.
7. Goldstein A.P., Michaels G.Y. Empathy development training, consequences. New Jersey London, 1985. 287 p.
8. Merry T. A guide to the person-centered approach. Loughton: Gale Centre Publications, 1990.
9. Rogers C. R. A way of being. Boston: Houghton Mifflin, 1980.

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

УДК: 155.413+303.30+305.

Шахова Н.С.

*Стаття присвячена дослідженню ціннісних орієнтацій з позицій теоретико-методологічного підходу, який забезпечує цілісність та глибину розкриття проблеми.*

*Теоретико-методологічну основу дослідження особливостей ціннісних орієнтацій особистості в залежності від соціальної ситуації її розвитку склали основні положення теорії суб'єктивної активності людини як умов еволюції її особистості, системно-структурного підходу, генетичний принцип С.Д.Максименка, принцип розвитку Т.П.Вісковатової, провідні положення теорії особистості та її основних проявів.*